

Bp. 1978. Akadémiai K. 239 l. 24 t.

Hazai zenetudományunk kiemelkedő kutatója, saját előszava szerint, az itt megoldott feladatot Kodály Zoltántól és Szabolcsi Bencétől kapta. Érintette már Maróthi György jelentőségét, ill. zenei munkássága monográfikus feldolgozásának szükségét és hasznát *Humanista metrikus dallamok Magyarországon* (Bp. 1967.) c. könyvében is (vö. ItK 1968. 374–377), örülünk, hogy műve végül is szép köntösben, a tőle megszokott filológiai és zenei erudícióval napvilágot látott.

A harmincadik életévében (1744. okt. 14-én) elhunyt fiatal debreceni professor a rendkívüli talentum minden ismervét hordozta. Bámulatos sokoldalúsága, kiterjedt és bátran ragyogónak nevezhető nyelvtudása, ismereteinek mélysége és alaposága hivatottá tették az ún. „előfelvilágosodás” (E. Winter kifejezése) korában a hosszú idő óta pangó kollégiumi oktatás megújítására. Sok területen (klasszika filológia, mennyiségtan, földrajzi oktatás, tankönyvkiadás) maradandót vagy legalábbis tovább fejleszthető kezdeményezéseket alkotott, s a maga korában úttörőnek számító zenei reformtörekvéseket is képviselt. Noha alakjával jó száz éve foglalkozik az irodalom- és neveléstudomány, teljes Maróthi-monográfiánk mindmáig nincs. Elkészült ugyan Tóth Béla debreceni tanár tollából, megjelenése azonban évek óta várat magára.

Csomasz Tóth Kálmán a legnehezebb és különleges szakmai hozzáértést kívánó zenei területen végzett kitűnő összefoglaló munkát, s műve az irodalomtörténet számára is hasznos kézikönyvül szolgálhat.

Maróthi-monográfiájának egyik vezető tétele az a régebbi könyvekben is felbukkanó megállapítás, hogy a nemzeti műveltséget lényeges mértékben meghatározó protestáns (főként református) kollégiumi nevelés már a XVI. századtól kezdve, de messze a XIX. század első harmadáig lényegében a zenei írástudatlanság jegyében élt, e vonatkozásban nem tudott a nyugathoz csatlakozni. Már a XVI. században ritkának számít a kótás zenei kiadvány (mint pl. Honterusé, Tinódié vagy Huszár Gálé); a Szenci-féle zsolnári könyv hangjegyekkel jelent ugyan meg, de ezek olvasására még a műveltek (pl. Szilvásújfalvi Imre) sem voltak képesek, a genfi ritmusokat eltorzították, a használatban valósággal degenerálódtak, s a kálvinista ortodoxia (Geleji Katona

István) minden magasabb rendű („figurális” = többszólamú) éneket kizárt a templomból, zeneszerszámot egyáltalán nem tűrt; a XVIII. század első felében egyetlen magyar református templomban sem volt orgona, sőt még később is jórészt hiányzott, szemben a katolikus és evangélikus liturgia zeneileg jóval fejlettebb gyakorlattal. Ez a magatartás egyébként Kálvin elvi álláspontját tükrözte (11. l.).

Ilyen körülmények között számított komoly jelentőségű reformnak Maróthi György 1739-es kezdeményezése, amikor a nagy pestisjárvány idején a debreceni kollégiumban maradt diákokból először csak négytagú többszólamú énekkart hozott létre. Az irodalomtörténész számára is érdekes Szőnyi Benjámint, a későbbi híres egyházi író (a *Szentek Hegedűje* szerzője) alábbi feljegyzése: „Voltam vocalis musicus, melyet szinte az ott laktomban állított vala fel b. e. t. *Maróthi György* professor uram, kitől én legtöbbet tanultam. *Veszprémi István*, *Szalatsi Mihály*, én *Szőnyi Benjámint* és *Dávid Ferentz* voltunk a legelsők, akiket anno 1739. mikor a pestis volna, ezen ékes vocalis musicara megtanított boldogult *Maróthi György* a maga házában, és a pestis elmúlván, a Kollégiumban praesesekké tett.” (46–47. l.). A névsorról annyit, hogy lényegében csak Szőnyi Benjámint életútját ismerjük, Veszprémi István nem azonos a későbbi nagy orvosdoktorral, Dávidról pedig semmit sem tudunk. *A praesesen* a kibővült kollégiumi kántus szólamvezetőit kell érteni. A négy szólam a *tenort*, a *bassust*, a *discantust* és az *altust* jelentette: az első kettő férfihangot jelölt, a második kettőt fiúk énekeltek vagy „falzettet” tudó ifjak. A régebbi, még középkori gyakorlatnak megfelelő módon, a vezető szólamot (*cantus firmus*) a tenor énekelte, nem a mai *szoprán*nak megfelelő *discantus*. (Ez inkább csak a tenor szólamát dúsította.)

Tudjuk, hogy Maróthi György zenei műveltségét a svájci Bazel református egyházi köreiben szerezte, majd hazatért (1738. jan. 11) után is sűrű levelező kapcsolatban maradt Jakob Christoph Beck bázeli professzorral, s e latin nyelvű levelezésben nem egy zenei vonatkozás is található (Kiadta Lengyel Imre és Tóth Béla a debreceni Könyv és Könyvtár c. évkönyv 1970. és 1971. kötetében). Érdemes itt a szerzőt idézni: „Zenei benyomásokról, hangversenyélményekről leveleiben sem maradt fenn semmiféle nyilat-

kozata. Azt sem tudnánk eldönteni, hogy ha hallott valahol akár reneszánsz, akár barokk stílusú vokális polifóniát, az nem maradt-e számára közömbös vagy egészen idegen? Hisz abban a német–svájci református kultúrában, amelyben jó öt esztendeig élt, a contrapunctus simplex technikájú hugenotta zsolnárokon kívül például nem volt semmi kultusza *Goudimel* polifonikus zsolnárt motettáinak, sem *Bourgeois*, *Jambe-de-Fer*, *Le Jeune* vagy a holland *Sweelinck* és mások polifon zsolnárkompozícióinak.” (41. l.) Annál kevésbé volt természetesen Maróthinak lehetősége, hogy a barokk zeneóriások, *Bach* és *Händel* világába bepillantson.

Maróthi György tehát a német–svájci *Collegium Musicum*nak, e világiakból álló, de egyházi szellemű társaságok zenei anyagának ismeretével tért haza, de meg kell jegyeznünk, hogy ebbe beletartozott a hangszeres zene bizonyos gyakorlata is. (Nincs közvetlen adatunk arra, hogy Maróthi játszott valaminő hangszeren, de ez eléggé valószínű.) Idehaza, a pestisjárvány elmúltával énekkarát kibővítette, ez – a későbbi kántus összetételéből következtetve – nem lehetett nagy létszámú (17–19 tag, vö. 234. l.). Az éneklés zenei szintje is szinte két évszázados késést mutatott Európához viszonyítva: nálunk mégis jelentékeny újításnak számított. Maróthi 1740-ben jelentette meg Debrecenben csupán a dallamokat és a szövegek első verseit tartalmazó zsolnártkiadványát, majd 1743-ban az ún. „Hármonias Zsolnárt.” A könyv nagy érdeme, hogy Maróthi kiadványainak előszavait és zeneelméleti bevezetéseit teljes terjedelmükben közzéteszi és magyarázza. (89. 102. ill. 103–113. l.) Mint érdekességet itt említjük, hogy az 1740-es kiadvány „A’ kezdőknek gyakorlásra való példák” között (101. l.) egy olyan dallamot közöl, amely a „Magasan repül a daru” ismert népszerű dalával azonos: ezt Liszt Ferenc dolgozta fel a XIV. magyar rapszódiaiban. Eddigi tudomásunk szerint (Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség*, Bp. 1927.) a dallam szerzője Szerdahelyi József lenne: ez a feltevés azonban nem állhat meg. Szerzőnk e kérdéstről külön tanulmányt írt (*Magyar Zene*, 1974. 1. sz. 73–74). A szöveg megtalálható már Erdélyi János népdalgyűjteményének I. kötetében (1846) is.

Maróthi mégoly szerény reformtörekvései Debrecenben nem találtak méltánylásra. A diákok „hármonias” azaz négyzólamú éneklése megbotráncoltatta a maradi és zeneileg műveletlen templomi gyülekezeteket, s a Tanács 1743. július 7-én rendeletileg tiltotta meg az ifjúságnak,

„hogy a templomokban a’ kóták szerint ne énekeljen, és avval a’ Népnek botráncokozást ne szenvedjen”. (23. l.) A szerző nyomatékosan megjegyzi, hogy Kolozsvárt a reformátusok már 1736-ban éppen ellenkező utasítást adtak ki (uo. 45. jegyz.).

Csomasz Tóth Kálmán könyvének nagy érdeme, hogy a kollégiumi zene további fejlődését is nyomon követi, s először ő tisztázza, hogy Maróthi nyomdokába Varjas János (1721–1786) lépett, aki egyébként a nagy professzor fiatal özvegyét, Szódi Katát is feleségül vette, s így zenei könyveinek és iratainak, legalább részben, örököse lett. Hosszabb külföldi tanulmányok és kecskeméti rektorkodás után professzori székét 1752 áprilisában foglalta el. De a professzori székét jegyzőkönyve csak egy év múlva intézkedik arról, hogy „Cl Joan Varjas Musicae vocali vel Cantui Studiosarum praesit ae inspiciat”, az az a diákság énektanulmányait vezesse és rájuk felügyeljen. (75. l.) Nyilvánvaló, hogy ezt már előbb is megtette, noha, jelenlegi tudásunk szerint, Maróthi zenei képzettségének szintjét nem érte el. Mindenképpen bizonyos azonban, hogy az 1756-os, majd az 1764-es és 1774-es zsolnártkiadványokat ő rendezte sajtó alá; az 1756-os editio zeneelméleti részeit átalakította, a továbbiakban több ún. „dicséret” összehangosítását ő végezte el (lásd a 76–79. lapot!). Az irodalomtörténet Varjast eddig főként tankönyvkiadványairól és különleges verselési technikájú, csupa *e ~ é* hangú hosszú vallásos költeményéről (*Meg-Tért Embernek Énekje*, 1775) ismerte; kortársai nagyon méltányolták *Eheu viduata Marito* c. latin elégiáját is. Különleges, e-vokálison játszadozó versét Kazinczy 1808-ban újra közzétette. Varjas ezzel a technikai játékkal adott példát a gazdag debreceni (és részben sárospataki) kéziratossá diákköltészetnek, amely Csokonai, de részben Fazekas és Arany költészetének is táptalaja volt. Varjas zenei érdemei talán az irodalmiaknál is fontosabbak (82–88. l.), mert mégiscsak ő volt az, aki „több mint 130 református dicséretdallamot a maga ízlése, tudása és a debreceni táji gyakorlat szerint zeneileg írásba foglalt, *Maróthi* harmónias zsolnártát többszöri bővítéssel három ízben sajtó alá bocsátotta, végül pedig mind az 1778. évi nagy gyülekezeti, mind az 1780. évi, szintén első ízben hangjegyes halotti énekeskönyv kiadását előkészítette és gondozta” (88. l.). Érdekes könyvünknek az az adata is, hogy a Varjas működése előtti években alighanem a későbbi nagy orvos, Weszprémi István volt a Kántus vezetője. (192–193.) A XVIII. század még a sokoldalú emberek korszaka volt!

Méltányoljuk azt a szép összefoglaló fejezetet is, amelyet a szerző *Kollégiumi melodiáriumok* címen állított össze (192–212. l.). E részben főként Szabolcsi Bence és Bartha Dénes eredményei alapján dolgozott, de számos egyéni rendszerező kiegészítést tett. Ismeretes, hogy ezek a kéziratok diáki dallamtárak a magyar zene elvilágiasodásának is részben korszerűsödésének fontos eszközei voltak. Felhívom a kutatók figyelmét e melodiáriumok időrendjét közlő táblázatra (202. l.): első közülük a *Kulcsár-melodiárium* (1775–1785, Sárospatak), a XVIII. században utolsó pedig a *Pataki melodiárium* (1798). Közismert, hogy versanyagban a debreceni gyűjtemények gazdagabbak, dallamokat viszont többségükben patakiak tartottak fenn (213. l.). Itt is, mint előbb, néhány világi dallam modern átírását is kapjuk. Igen érdekes a *Marseillaise* 1798-as feljegyzésének bemutatása, amelyet kiejtés szerint átirat francia és latin szöveg kíséri; ez utóbbi prózai verzió (209–211. l.).

Egészen természetes, hogy a könyvet *A népies daltól a népdal felé* c. fejezet zárja. Ebben Csokonai, Pálóczi Horváth Ádám (*Ötödfele száz énekek* Krit. kiad. 1953) és Arany János dalgyűjteménye (Krit. kiad. 1952) kap kiemelt helyet. Nem érdektelen Arany régies (XVIII. századi jellegű) zenei érdeklődésének jellemzésére

saját nyilatkozata: „Lisztet sohase láttam s nem hallottam” (Vojnovich nyomán idézi a szerző a 217. lapon). Vörösmarty viszont ott volt Liszt pesti hangversenyein, s kongeniálisan meg is értették egymást!

Néhány apróbb sajtóhibát sorolok még fel. A 91. lapon a második AEQUABILITAS helyesen AEQUALITAS. A 20. lap utolsó előtti sorában Apáthy helyes keresztnéve János (Vö. Névmutató!) a 137. lap harmadik kótasorában a „2. inkább” jelzésű részletben a tenor utolsó hangja helyesen fél értékű „c” és nem „d”, ahogyan most olvassuk.

A 219. lapon szerzőnk még azt írja, hogy Maróthi reformjának zenei anyaga több mint két évszázad óta Csipkerózsika álmát alusza. Azóta kezd feltámadni, napjainkban már hanglemezen is hallható. Az a magyar zenei megújulás, amelyet Vikár, Bartók, Kodály, Lajtha kezdeményeztek s mások eredményesen folytattak; ma már a Maróthi-zene értékeléséhez is eljutott. Bármiféle elkésettség jellemezte is saját korában, manapság már különleges magyar zenei értéként tekinthetünk rá vissza. És hogy ez így történhetett, abban jelentékeny része van Csomasz Tóth Kálmán, szívós kutató munkájának és itt ismertetett monográfiájának.

Bán Imre

JUHÁSZ GÉZA: CSOKONAI-TANULMÁNYOK

Bp. 1977. Akadémiai K. 414 l. + 4 mell.

A korszerű Csokonai-filológia megteremtésében kiemelkedő szerepe volt Juhász Géának, a debreceni egyetem 1968-ban elhunyt professzorának. Több mint másfél évtizedet fordított arra, hogy előkészítse a felvilágosodás legnagyobb magyar költőjének kritikai kiadását, illetve hogy anyagot gyűjtsön egy nagyszabású Csokonai-monográfia megírásához. Halála megakadályozta terveinek valóra váltását; folyóiratokban és évkönyvekben publikált értekezései, valamint az Akadémia gyűjteményébe került kéziratok hagyatéka azonban – több vitatható pontja ellenére – nélkülözhetetlen segítséget nyújt a további kutatások számára. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük Csokonai-tanulmányainak 1977-ben kiadott kötetét, amely Juhász Izabella gondozásában, Szuromi Lajos utószavával jelent meg.

Kevés költőnk van, akitől oly sok kézirat, szövegváltozat és a műveknek annyi – saját-kézülög vagy mások által írt – címjegyzéke

maradt volna fenn, mint éppen Csokonaitól. Annál meglepőbb, hogy az utóbbi évtizedekig a legteljesebb összevisszaság uralkodott az egyes versek datálását illetően. Egyrészt azért, mert a címjegyzékek nem igazítanak el minket az 1793 előtt keletkezett művek időrendjében, másrészt azért, mert a felsorolásokban szereplő címek nem mindig azonosíthatók eléggé megnyugtatóan az általunk ismert alkotásokkal, illetve azok egy-egy variánsával. Érthető, hogy Juhász Géza vizsgálódásainak tekintélyes részét teszi ki a kronológiai kérdések tisztázása, különösen a pályakezdő verseké. A keletkezés dátumának megállapításában a szerző nemcsak a már említett címjegyzékekre és a kéziratokra, hanem Csokonai helyesírási gyakorlatának változásaira, verselésének fejlődésére és a művészi megformálás színvonalára is joggal támaszkodik. Jelentős érdeme a latin nyelvű zsengek beállítására és a fejlődésrajzba, illetve több, nem hiteles vers elkülönítése az életműtől.